

УДК 37.013.42-051

Інна Гончар,
кандидат педагогічних наук, старший викладач
кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
УДПУ імені Павла Тичини

ДІАГНОСТИЧНИЙ МЕТОД У СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНІЙ РОБОТІ: ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлено питання діагностики як методу соціально-виховної роботи, представлено теоретичний та практичний аспект питання. З огляду на узагальнення наукових позицій щодо ключових положень соціально-педагогічної діагностики як методу роботи фахівця соціальної сфери подано узагальнене уявлення про зміст поняття «соціально-педагогічна діагностика», визначено методи її проведення та основні етапи. З'ясовано, що метою соціально-педагогічної діагностики є встановлення соціального діагнозу. На основі методів діагностики запропоновано авторську програму вивчення особистості учня V–IX класів, яка складається з трьох діагностичних блоків: особливості соціально-психологічного клімату сім'ї, індивідуально-типологічні особливості учня, соціально-психологічний статус.

Ключові слова: діагностика, соціальний педагог, методи, соціальний діагноз, етапи, програма, методика, індивідуально-типологічні особливості, соціально-психологічний статус, соціально-психологічний клімат.

Освещены вопросы диагностики как метода социально-воспитательной работы, представлен теоретический и практический аспект вопроса. Учитывая обобщения научных позиций по ключевым положениям социально-педагогической диагностики как метода работы специалиста социальной сферы, подано обобщенное представление о содержании понятия «социально-педагогическая диагностика», определены методы ее проведения и основные этапы. Установлено, что целью социально-педагогической диагностики является установление социального диагноза. На основе методов диагностики предложено авторскую программу изучения личности ученика V–IX классов, которая состоит из трех диагностических блоков: особенности социально-психологического климата семьи, индивидуально-типологические особенности ученика, социально-психологический статус.

Ключевые слова: диагностика, социальный педагог, методы, социальный диагноз, этапы, программа, методика, индивидуальные особенности, социально-психологический статус, социально-психологический климат.

The question of diagnostics is reflected as to the method of social educator work, the theoretical and practical aspect of question is presented. Taking into account generalization of scientific positions in relation to key positions of social pedagogical diagnostics as the generalized idea is given the method of work of specialist of social sphere about maintenance of concept «social pedagogical diagnostics», the methods of her realization and basic stages are certain. It is found out, that the aim of social pedagogical diagnostics is establishment of social diagnosis. On the basis of methods of diagnostics the authorial program of study of personality of student V–IX of class, that consists of three diagnostic blocks. Within the limits of the first block – of feature of social psychological climate of family, it is suggested to learn composition of family of investigated, social professional status of family, materially-economic and sanitary-hygenic terms of family, inwardly domestic relations. The second block – is individually-typology features of student, envisages the study of the valued priorities of student

Key words: *diagnostics, social teacher, methods, social diagnosis, stages, program, methodology, individual features, socially-psychological status, socially-psychological climate.*

У період досить складної економічної, політичної та психологічної ситуації, яку переживає українське суспільство внаслідок тимчасової окупації Криму й проведення АТО, кількість людей, що опинилися у складних життєвих обставинах, значно збільшилася, у порівнянні з попередніми роками. Управління процесом соціально-педагогічного супроводу, соціалізації дітей та підлітків неможливо без ефективної реалізації одного з найважливіших етапів соціально-педагогічної діяльності – діагностики. Вона дозволяє своєчасно виявляти критичні аспекти процесу соціалізації і несприятливих умов його протікання, розробити стратегію та тактику соціально-педагогічного супроводу, обґрунтовано вибрати адекватні соціально-педагогічні технології. Здійснення соціально-педагогічної діагностики є важливою складовою діяльності фахівців і набуває сьогодні надзвичайної актуальності.

Аналіз літератури засвідчує, що проблемі діагностики присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних дослідників, серед яких: Н. Бордовська, А. Біне, Б. Бітаніс, О. Векслер, М. Голубєв, І. Гутельник, Г. Губа, В. Давидов, П. Дерюгин, О. Ефремов, К. Інгенкамп, І. Зимня, А. Керн, Н. Кузьміна, О. Кочетов, Ю. Лінкольн, М. Скрівен, І. Шванцара, В. Штерн та ін. Вивченню діагностики як методу роботи соціального педагога, його основних етапів присвячені праці С. Архипова, О. Безпалько, І. Іванова, А. Капська, С. Омельченко, А. Тюптя; організація діагностичної роботи з сім'ями, що опинилися у складних життєвих обставинах, молодіжними групами висвітлена у дослідженнях М. Зайченко, Н. Краснова, І. Сьомкіна, Л. Харченко, Я. Юрків та ін. Разом з тим, як показує проведений аналіз, діагностика як метод соціально-виховної роботи, її особливості та переваги

реалізації, практичні прийоми вивчення особистості представлені не в повній мірі.

Мета статті – систематизувати основні поняття соціально-педагогічної діагностики, розробити та охарактеризувати програму вивчення учня.

Поняття діагностики є одним із центральних в соціальній педагогіці. Це пов'язано з тим, що будь-яке соціальне явище, кожен об'єкт соціально-педагогічної роботи має пройти діагностичний етап, і лише на основі всестороннього вивчення й аналізу може бути проведена корекційна робота.

У науково-педагогічній та психологічній літературі зміст поняття «діагностика» трактується відповідно до мети, цілей, змісту і методів, що застосовуються. За змістом і кінцевою метою вона є педагогічною, а за методикою проведення має багато спільного з психологічними і соціологічними дослідженнями.

Для кращого розуміння сутності соціально-педагогічної діагностики наведемо кілька відомих визначень і підходів до тлумачення цього поняття.

Л. Нікітіна характеризує діагностику як систему діагностичних процедур, направлених на дослідження, вивчення проблемного поля дитини, сім'ї, мікросоціума та ін. У той же час це система заходів, орієнтована на вивчення індивідуальних і процесуальних аспектів соціально-педагогічної дійсності, що дозволяє розглядати її з позиції професійної функції [1, с. 75].

За О. Безпалько, соціальна діагностика – процес наукового виявлення та вивчення причинно-наслідкових зв'язків і взаємостосунків у суспільстві, що характеризують його соціально-економічний, культурно-правовий, морально-психологічний, медико-біологічний та санітарно-екологічний стан [2, с. 17].

Е. Холостов соціальну діагностику розглядає в широкому розумінні слова – як процес наукового виявлення і вивчення причинно-наслідкових зв'язків і взаємостосунків в суспільстві; у вузькому розумінні – як вивчення ставлення індивіда до соціальних цінностей суспільства, групи та ін., дослідження змісту соціальних проблем, які створюють складну життєву ситуацію для індивіда, сім'ї, групи [7, с. 453].

Л. Тюпля, І. Іванова формулюють поняття «соціальна діагностика» як комплекс способів, за допомогою яких визначають рівень соціального благополуччя / неблагополуччя і соціального здоров'я певного соціального середовища (мікросоціуму). Соціальна діагностика здійснюється на основі міждисциплінарних зв'язків соціальної роботи із соціологією, педагогікою, психологією, економікою та іншими сферами наукового знання [6, с. 354].

Вітчизняні автори Н. Краснова, Л. Харченко, Я. Юрків, І. Сьомкіна визначають, що соціально-педагогічна діагностика – це практика виявлення якості соціально-виховної діяльності, причин її успіхів або невдач [4, с. 31].

Таким чином, на основі проведеного аналізу літератури визначаємо

поняття «соціально-педагогічна діагностика» як комплексний процес наукового виявлення і вивчення на основі діагностичних процедур причинно-наслідкових зв'язків рівня соціального, морального, духовного та ін. благополуччя чи неблагополуччя і соціального здоров'я певного соціального середовища, індивіда.

Метою соціально-педагогічної діагностики є встановлення соціального діагнозу – результат застосування діагностичних процедур і методів, який містить в собі диференційоване, індивідуальне і точне визначення взаємозв'язків та проблем людей і умов, з'ясування сутності відносин у суспільстві, індивідуальних особливостей особистості, її здоров'я, можливостей соціального виховання і навчання, необхідне для подальшої роботи з клієнтом.

Для постановки діагнозу підбираються методи соціально-педагогічного дослідження. Методи – це інструменти професійної діяльності соціального педагога, що спрямовані на отримання інформації, яка необхідна для планування і здійснення корекційної та іншої допомоги клієнтам. В арсеналі соціального педагога їх є велика кількість, проте найчастіше застосовуються такі:

- спостереження – використовується при вивченні зовнішніх проявів поведінки людини без втручання в її діяльність;
- бесіда – метод отримання і коригування інформації на основі вербальної комунікації;
- анкетування – метод множинного збору статистичного матеріалу шляхом опитування респондентів;
- інтерв'ю – метод передбачає заздалегідь підготовлені питання, адресовані кожному конкретному досліджуваному;
- метод експертної оцінки – заснований на анкетуванні або інтерв'юванні, за допомогою чого виявляється інформація, що відображає знання, думки, ціннісні орієнтації і установки досліджуваних, їх відношення до подій, явищ дійсності;
- параметричний метод – зіставлення двох ключових параметрів: колишнього стану соціальної одиниці («на вході») і її нинішнього стану («на виході»). Порівнюючи роботи, які вони виконують в різний час, на різних етапах, можна виявити рівень їхнього розвитку, досконалість умінь та навичок, акуратність, майстерність, кмітливість, наполегливість тощо;
- тестування – дослідницький метод, в основі якого лежать певні стандартизовані завдання;
- біографічний метод – перевага надається «соціальним біографіям», які дозволяють на основі аналізу особистих документів досліджувати суб'єктивні сторони громадського життя.

Вибір методів визначається метою обстеження і обмеженнями (за часом, ресурсами, професійною компетентністю і тому подібне), облік яких

потрібний для точнішого виміру.

До власних методів соціально-педагогічної діагностики належать:

- соціально-педагогічний паспорт;
- соціально-педагогічний експеримент;
- соціально-педагогічний моніторинг.

Процес діагностики можна умовно поділити на етапи:

1. Аналіз первинної інформації, що одержується на початку роботи.
2. Визначення об'єкта діагностики та способу її проведення.
3. Підготовка до діагностичної діяльності (технічна, методична, психологічна тощо).
4. Процес діагностики – застосування діагностичних процедур.
5. Аналіз результатів діагностики та постановка соціального діагнозу [5, с. 19].

На основі отриманих даних формується висновок і визначається проблема, що дозволяє соціальному педагогу перейти до вибору відповідних технологій соціально-педагогічної роботи.

Дані про проведення соціально-педагогічної діагностики заносяться в «Соціальний паспорт класу» і «Облікову картку» відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 28.12.2006 р. № 864 «Про планування діяльності та ведення документації соціальних педагогів, соціальних педагогів по роботі з дітьми-інвалідами системи Міністерства освіти і науки України» [3].

Пропонуємо практичні рекомендації вивчення особистості учня V–IX класів.

Програма вивчення особистості учня включає такі розділи:

I. Особливості соціально-психологічного клімату сім'ї:

- склад сім'ї (повна, неповна);
- соціально-професійний статус сім'ї (професії батьків);
- матеріально-економічні та санітарно-гігієнічні умови сім'ї (матеріальний добробут, побутові умови);
- внутрішньосімейні стосунки (стиль взаємин між батьками: авторитарний, демократичний, конфліктний; ставлення батьків до дітей: теплота – вимогливість, теплота – дозвіл, холодність – дозвіл, холодність – вимогливість; ставлення дітей до батьків; сімейне дозвілля; ставлення сім'ї до соціально-культурних цінностей).

II. Індивідуально-типологічні особливості учня:

- вивчення звичок учня;
- вивчення ціннісних пріоритетів;
- емоційно-вольова сфера;
- темперамент і характер;
- мотиваційна сфера.

III. Соціально-психологічний статус:

- рівень адаптації у соціумі;
- положення у формальній групі.

Особливість роботи та визначені завдання зумовлюють різноманітність методів психолого-педагогічної діагностики.

У межах першої діагностичної групи – особливості соціально-психологічного клімату сім'ї – пропонуємо використати такі методи і методики:

- на основі біографічного методу дослідити специфіку життєвого досвіду та загальну інформацію;
- тест-опитувальник батьківського ставлення за А. Варга, В. Столін (орієнтований на виявлення батьківського ставлення до дитини у процесі виховання та спілкування);
- методика Рене Жилсунків (дає змогу дослідити соціальну пристосованість дитини та її взаємостосунки з членами родини);
- повікова стандартизована анкета В. Бенюмова (для вивчення особливостей сімейного оточення учня);
- метод «Незакінчене речення» (спрямований на визначення характеру взаємостосунків у сім'ї);
- соціально-педагогічна паспортизація сім'ї («Паспорт» виступає в одній з форм «Карти сім'ї», що дозволяє систематизувати базову інформацію в лаконічній, стандартизованій формі).

Другий блок програми вивчення особистості учня орієнтований на вивчення індивідуально-типологічних особливостей учня і є найширшим:

Емоційно-вольова сфера:

- тест з визначення вольових якостей характеру (результати показують рівень розвитку вольових якостей особистості: високий, середній, низький);
- вивчення емоційного стану учня (визначення емоційного стану учня та причин, які впливають на зміну настрою).

Вивчення типу темпераменту та характеру:

- тест-опитувальник ЕРІ Г. Айзенка (орієнтований на визначення типу темпераменту)
- характерологічний опитувальник К. Леонгарда (дає змогу виявити акцентуації характеру).

Мотиваційна сфера:

- шкала оцінки потреби у досягненнях (діагностує рівень прагнення до покращення результатів, незадоволеність досягнутим, наполегливість);
- виявлення домінуючого мотиву навчання (сприяє визначенню чинників, що спонукають учня до навчання);
- шкала оцінки мотивації схвалення (прагнення заслужити схвалення важливих людей).

Ціннісні пріоритети:

- методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича (визначає змістову сторону спрямованості особистості і складає основу ставлення до оточуючих, до себе, основу світогляду);
- проєктивний тест «Ціннісні пріоритети» (діагностування духовного розвитку та пріоритетів у сфері праці, пізнання, міжособистісного спілкування тощо);
- методика виявлення моральних уявлень учня (виявлення ступеня уявлень учня про моральні якості – чуйність, принциповість, чесність, справедливість, дисциплінованість, відповідальність);
- анкета на визначення спрямованості особистості (за допомогою методики визначаються три типи спрямованості – на себе, на спілкування, на справу).

Третій блок орієнтований на визначення соціально-психологічного статусу:

Рівень адаптації у соціумі:

- зовнішньо групова референтометрія (визначення референтів – кола важливих людей);
- «Наскільки ти адаптований до життя?» за Фурманом (опитувальник допоможе визначити адаптованість до життя, ступінь гармонійності у взаємодії з навколишнім середовищем);
- проєктивна методика дослідження особистості, модифікація В. Михала (діагностика стосунків дитини з батьками, братами, сестрами, вчителями; вивчення ставлення до школи, до своїх здібностей, до неформальної та формальної груп; виявлення цілей, цінностей, конфліктів і значимих переживань)
- анкета «Рівень адаптації у соціумі» (вивчення характеру взаємостосунків із найближчим оточенням).

Положення у формальній групі:

- метод соціометричного вимірювання (вивчення типології соціальної поведінки в умовах групової діяльності, соціально-психологічної сумісності членів конкретної групи);
- визначення індексу групової згуртованості Сिशора (показує ступінь інтеграції групи, її об'єднання в одне ціле);
- анкета «Взаємини підлітка з класом» (виявлення переваги того чи іншого «типу» сприйняття індивідом групи, класного колективу).

Під час проведення соціально-педагогічної діагностики спеціаліст повинен поєднувати методи різної дії: методи прямої дії (переважно психологічні методики) і непрямой (наприклад, метод експертних оцінок, ігрові методики, моделювання відносин, вирішення задач і ситуацій в рамках спеціальних занять, біографічний метод та ін.).

Таким чином, основне призначення діагностики як системної форми роботи – встановлення соціального діагнозу, визначення стану конкретної

особистості і тенденції, властиві індивіду. Діагностичні методики, що використовуються, традиційні: спостереження, анкетування, опитування, тестування тощо.

На основі отриманої інформації здійснюється диференціація, що дозволяє розробити стратегію і тактику соціально-педагогічної роботи відносно конкретного індивіда, забезпечити адресність і результативність соціально-педагогічної підтримки і допомоги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксютіна З. Методология и методика психолого-педагогических исследований : Учебное пособие / З. Аксютіна, Н. Колмогорова. – Омск, 2012. – 270 с.
2. Безпалько О. В. Соціально проектування: навч. посіб. / О. В. Безпалько; Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, Ін-т психології та соц. педагогіки. – К., 2010. – 127 с.
3. Про планування діяльності та ведення документації соціальних педагогів, соціальних педагогів по роботі з дітьми-інвалідами системи Міністерства освіти і науки України : Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2006 р. № 864 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.psyua.com.ua/index.php?lang=ua&page=legislation>
4. Соціально-педагогічна діагностика : наук.-метод. посіб. Для студ. вищ. навч. закл. / Н. П. Краснова, Л. П. Харченко, Я. І. Юрків, І. С. Сьомкіна; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 429 с.
5. Соціально-педагогічна діагностика дітей та родин, які опинились в складних життєвих обставинах : метод. рек. / автори-упор. В. Г. Панок, В. Д. Острова. – К. : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2016. – 68 с.
6. Тюптя Л. Т. Соціальна робота: теорія і практика: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. / Л. Т. Тюптя, І. Б. Іванова. – К. : Знання, 2008. – 574 с.
7. Холостова Е. И. Социальная работа : Учебное пособие. – 6-е изд. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К*», 2009. – 860 с.